

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:3 • 2014

Jonas Nordin, *Versailles: Slottet – parken – livet* (Stockholm: Norstedts 2013). 473 s.

Det är en märklig bok som den svenske 1700-talshistorikern Jonas Nordin har presterat på över 400 sidor om Versailles: att av passion tränga in i en otroligt rik litteratur, huvudsakligen på franska, och måla upp bilder av en värld, där människor rör sig i tiotusentals genom över tusen rum, salonger, gallerier och salar och där inte ens kungen får vara i fred för nyfikna besökare och där han till och med kan bli bestulen på sitt guldur. Mycket är välbekant, men helheten är som en överdådig och grotesk film.

Jag erinrar mig att jag som barn såg Sacha Guitrys klassiska film *Si Versailles m'était conté* (*Om Versailles kunde berätta*, på svenska biografer 1955). För en historieintresserad tioåring var det en upplevelse som fick honom att gå hem och göra modeller av rummen i papp och lappar av siden och sammet. Även om detaljerna har bleknat kvarstår bilder ur filmen. Och jag får nog säga att även om mina besök på Versailles har omfattat även de minsta utrymmena i de främsta experters sällskap har mina upplevelser inte gått upp mot den värld som filmen förde in mig i.

Jonas Nordin har med kritiskt betraktande återgett den fantastiska och lite hemska berättelsen på ett sätt som svarar mot forskarens krav på akribi, utan att författaren avstår från de mustiga detaljerna. Bokens centrala avsnitt på bortåt 300 sidor är en lysande läsning med kapitelrubriker som "Boende och arbete", "Hovlivet – kungens dag", "Vardagslivets komfort och besvär", "Fester och bygghus", "Slutet på en värld". Nordin fabulerar inte fritt. Det finns många hyllmeter skrivna om slottet och ännu mer om man inbegriper den memoar- och brevlitteratur som belyser slottet och dess liv.

Versailles var ett slott med 1 315 separata eldstäder, 3 000–5 000 boende och 226 våningar för kungens släktingar och hovfolk, avlöningslistorna kunde omfatta 5 000 olika ämbeten. Där fanns butiker som sålde mat, klä-

der, lyxvaror och souvenirer till hovfolket, men också till den besökande allmänheten. Slottet stod nämligen öppet för undersåtarna (om de var anständigt klädda) och för resande turister, vilket kunde medföra att det genomströmmades av 10 000 människor på en och samma dag. Den första reseguiden trycktes 1674, några år innan Ludvig XIV hade förlagt sin fasta bostad till slottet. Sedan 1657 hade hyrkuskarna i Paris en särskild organisation som regelbundet fraktade nyfikna besökare till Versailles. Strax innan det stora slottsbygget var färdigställt på 1680-talet var det Europas största arbetsplats för 36 000 personer.

Styrkan ligger i att ge liv åt en kulturhistorisk miljö, hur man rörde sig i den enorma byggnaden, hur hög och låg konfronterades, hur det bisarra hovceremonielet kunde upprätthållas. En randanmärkning kan vara att denna berättelse hade vunnit på om man i planer kunnat följa rörelsemönstret, vilka rum man passerade och var och varför man stannade till. De planer som finns i boken är långt ifrån tillräckliga för att användas av läsaren för en sådan vandring. En svaghet kan också vara att byggnadshistorien och beskrivningen av enskilda rum är behandlad med lite tröttande detaljering i bokens första avsnitt, skild från skildringarna av livet i slottet. Däremot får lustslotten, både de i parken och de lite längre bort, sin historia skriven i sitt sammanhang. Också Marie Antoinettes romantiska bondgård, Le Hameau, som ersatte Ludvig XV:s botaniska trädgård, är väl förankrad i sin kontext.

I blyxtbelysning möter man de ekonomiska realiteterna, hur krigen fördröjde byggenskapen till och med för Ludvig XIV och att ekonomin blev så mycket svagare i takt med Frankrikes utrikespolitiska nedgång under 1700-talet. Slottets opera tog till exempel 20 år att bygga vid 1700-talets mitt.

Att Jonas Nordins bok är en kulturhistorisk skildring på hög nivå råder inget tvivel. Hittills obeaktade iakttagelser har noterats ur en rik publicerad memoarlitteratur även om opublicerat material inte har ingått i författarens forskning. För en svensk läsekrets gör boken den omfattande internationella litteraturen tillgänglig på ett lättsmält sätt.

När nu historien om Versailles läggs fram för en svenskt publik – tidigare har den huvudsakligen nått oss i översättningar – kan man fundera över varför författaren behandlar ämnet så helt utan referenser till Sverige. Tessin den yngre nämns till exempel endast som en av många som har kommenterat slottet. Detta märkliga i att Tessin själv inte bara utförde förslag till ombyggnad till Ludvig XIV:s Louvre utan också utformade ett förslag till magnifikt Apollotempel i parkens fond nämns inte. Visserligen nådde det Versailles först efter kungens död, men vad innebar det? Och hur mottogs det?

Jonas Nordin omtalar Drottningholm i raden av "förmenta" Versailleskopior, men gör inget försök att ge det en rättvisande ställning i förhållande till

det franska slottet. Han nämner inte att Drottningholm fick sin utsträckt form av Tessin den äldre redan på 1660-talet, medan Versailles ännu var Ludvig XIII:s jaktlott, eller att den stora monumentaltrappan på Drottningholm ligger i tiden före L'escalier des Ambassadeurs i Versailles. Det samma gäller att det snarare är Drottningholm som är förebild för flera av de europeiska slotten som Belvedere i Wien och Nymphenburg i München. Tessin den yngre gjorde allt under sin resa i Europa för att sprida kopparstick av sin fars sommarslott till de europeiska hoven.

Det finns inte heller plats i Nordins bok för den intressanta historien om hur Tessin den yngre hämtade inspiration och förlagor från Versailles till Stockholms slott med direkta överensstämmelser mellan Karl XI:s galleri och Spegelgalleriet. Man kan då fråga sig om det inte låg en komplikation för den inte särskilt franskvänlige Karl XI att följa Ludvig XIV:s mönster i sitt slott. Och nog skulle författaren också ha kunnat referera till svenska forskare som Magnus Olausson och Bo Vahlne i sin litteraturlista.

Versailles ger svenska forskare uppmaningen att följa Jonas Nordins exempel och fördjupa syntesen av arkitektonisk form och en komplicerad livsföring. Vi kommer aldrig upp till en värld som i Versailles, men det finns inget annat byggnadsbestånd som har bättre möjligheter än de kungliga slotten till att genom tryckta källor och arkivforskning låta sig penetreras om ceremoniel och dagligt liv, både det synliga och det dolda.

Kungl. Konsthögskolan

FREDRIC BEDOIRE

Peter Lindström & Svante Norrhem, *Flattering Alliances: Scandinavia, Diplomacy and the Austrian–French Balance of Power, 1648–1740* (Lund: Nordic Academic Press 2013) Övers. Charlotte Merton. 263 s.

State formation and international diplomacy are important topics for historians, especially those examining the early modern period. In *Flattering Alliances: Scandinavia, Diplomacy and the Austrian–French Balance of Power, 1648–1740*, the relationships between Sweden and Denmark, and France and Austria are explored to answer questions primarily about European state building and diplomacy. By approaching the idea of state formation from an angle of outside influence, the book measures the impact of the concerns of the relatively more powerful France and Austria on Sweden and Denmark, both weaker and smaller states, on multiple levels of society. Translated into English, Peter Lindström and Svante Norrhem explore everyday diplomatic associations in three time periods: 1650s, 1690s, and 1730s. The significance

of the development of the state, both in domestic and foreign contexts in early modern Europe, forms the basis of the underlying arguments throughout the work.

In each time period, one year of council minutes from the Scandinavian countries are explored, in addition to an analysis of diplomatic correspondence from the Great Powers. This provides a concentrated snapshot of the diplomatic situation in each country. An analysis over time is conducted from these focused narratives. The introduction outlines the main theoretical and methodological concepts, concentrating on the key ideas of the family and the political households, as well as the state and the realm. The section following the introduction presents a concise, but thorough, survey of early modern diplomacy and the associated strategies. The analytical sections are divided into three parts. The initial section focuses on the great powers and how they dealt with Scandinavia. The materials from the Scandinavian countries are examined in the next section. The final analytical section, preceding the conclusions, is a comparative analysis of the two previous sections. The issues and concepts introduced at the outset are discussed and appropriately analyzed throughout the work. The conclusion excellently summarizes the work and provides important answers to the questions raised in the introduction.

By placing Denmark and Sweden into the broader European context in the early modern period, the work succeeds in showing how a common European diplomatic culture developed over time. The primary and secondary sources are used appropriately throughout the work. By only looking at a year of information in each case, a concentrated analysis is undertaken. The use of an initial example in the introduction is a useful tool in presenting the methodological approach; the royal marriage negotiations in the 1690s over the potential union of Charles XII of Sweden and Sophie Hedvig of Denmark is explained using the diplomatic contexts explored in the rest of the work. The marriage is returned to in the later section that focuses on the 1690s. But this initial "case study" brings up the concepts of long- and short-term gift giving and subsidies, as well as presenting the number of individuals and groups involved in diplomatic negotiations.

The exchange of gifts and financial aid are essential concepts in the book during the selected time periods. Both on the personal level of diplomats and their households and the broader level of the state require consistent strategies to maintain a balance of power. The source material is used to show both the efforts of the great powers and the reactions in the Scandinavian countries. In this way, the strategies and decisions towards reciprocity and loyalty are contrasted over time to reflect the changing situations in Denmark and Sweden. Context and background are integrated in the chrono-

logical investigation. This is crucial as the power of each country in the region changes throughout the end of the seventeenth and beginning of the eighteenth centuries. The situations within each country are also provided, showing that some of the decisions made by the countries and strategies taken towards them are dependent on a number of factors. The impacts of various wars are felt in each time period, as well as the consequences of the constitutional changes in the domestic context. The international perspective taken here helps to integrate Denmark and Sweden into the wider European diplomatic sphere.

The information from the primary sources is analyzed in similar ways, despite the different countries of origins. This again reflects the idea of the development of a common European diplomatic culture. The years selected for detailed examination are periods of relative stability for the source material as diplomacy was a crucial component even during volatile times of war. In this sense, Denmark is relatively weaker than Sweden in the availability of diplomatic information. The concerns of the Holy Roman Empire are also limited when it concerns Scandinavia. The overall conclusion places Sweden and France at the centre, with the strongest relationships on both the domestic and foreign political levels. This outcome is hinted at throughout the work, using Denmark and Austria as points of comparison to highlight the relationship between Sweden and France.

One of the weaknesses of using four different countries is how to structure the work. While the introduction and conclusion compensate and thoroughly explain the arrangement of the work and the approaches to the analysis, the analytical chapters are somewhat difficult to follow. The work could have benefited from a strictly chronological presentation in the two analytical chapters, while keeping the comparative analysis section for summary. Beyond this, the work is well written. There are a few grammatical hints that the book is a translation but these minor mistakes do not detract from the overall work. By looking at how external influences impacted state building, especially regarding financial dependencies and state security, this work is a great contribution to European early modern history.

Uppsala universitet

SARAH LINDEN PASAY

Patrik Olsson, *Ömse sidor om vägen: Allén och landskapet i Skåne 1700–1900*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 59 (Stockholm: Kungliga Skogs- och Lantbruks Akademien samt Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet 2012). 307 s.

Denna avhandling i kulturgeografi är en rikt illustrerad och vacker bok, vilket anstår ämnesvalet – alléer. Patrik Olssons syfte är att "beskriva, analysera och diskutera alléns historiska geografi i Skåne under perioden 1700–1900" (s. 23), särskilt åren 1750–1850. Avhandlingen har även flera delsyften, som att undersöka kulturlandskapets utveckling, föreställningar om landskapet, skapandet av rum och makten över landskapet. De frågeställningar som ska besvaras gäller bakgrunden och motiven till alléplanteringar och var och när de utfördes, och vilka förändringar som har skett över tid. En allé definieras som en väg med rader av föremål – företrädesvis träd – på sidorna.

Den inledande litteraturoversikten, som visar att alléer är ett ämnesöverskridande undersökningsobjekt, innehåller referenser till bland annat kulturgeografer, historiker, etnologer, konstvetare och landskapsarkitekter. Förutom vad avhandlingen kan tillföra dessa vetenskaper ser Olsson att hans resultat bör vara av intresse för ansvariga myndigheter som idag ska förhålla sig till alléer i kulturlandskapet. Avgränsningen till Skåne motiveras utifrån att landskapet har och har haft en rik förekomst av alléer och olika landskapstyper, samt såväl större gods som mindre gårdar. De många krigen under 1600-talet och början av 1700-talet bidrog till att bristen på skog blev alltmer påtaglig, och därmed behov av nyplanteringar. Alléplantering i Skåne tog därför fart under andra halvan av 1700-talet. I sin undersökning bearbetar Olsson kartmaterial med GIS-metodik för att lokalisera alléer. Han diskuterar den källkritiskt viktiga frågan om i vilken utsträckning de historiska kartorna visar alléer som faktiskt anlagts, och inte snarare planerade anläggningar eller en idealbild av hur landskapet borde se ut. Författaren ger en utförlig redogörelse för alléns europeiska idéhistoria, och hur influenser från kontinenten nådde Sverige. Han menar att landskapet ska förstås som uttryck för ideologi, makt och estetik. Valet att plantera träd i form av just alléer kunde dock även ha en praktisk nytta genom att motverka jorderosion, visa var vägarna gick vid mörker och på vintern och ge skugga åt dem som färdades på vägen.

Den empiriska undersökningen av Skånes alléer är uppdelad i tre delar: Godsens, städernas och byarnas landskap. Merparten av textmassan i de empiriska kapitlen ägnas åt angivelser av var i Skåne det fanns alléer vid vilka tidpunkter. I godsens landskap var de estetiska och maktmanifesterande aspekterna viktiga, och allén kan där ses som en del i intresset av att genom stora parkanläggningar skapa ett tillrättat landskap. Alléerna ledde ofta

fram till huvudgården, och kan enligt Olsson tolkas som ett sätt att bygga upp förväntningar om godssets storslagenhet hos de som ankom. Men även nyttoaspekterna, som att trädslaget pil, som ofta användes, hade grenar som kunde användas vid takläggning och korgtillverkning och att löven kunde användas som foder, är viktiga att framhålla enligt författaren. I städerna var uppförandet av lantgårdar en viktig faktor bakom alléexpansionen under andra hälften av 1700-talet. En stor del av de alléer som planterades i anslutning till städer under denna tid försvann när städerna expanderade, vilket gör det svårare att se spår av dem idag, om man jämför med godsens alléer. Alléerna vid städerna decimerades också för att de ofta sköttes av enskilda väglotssinnehavare, som kunde ansvara för en mycket kort sträcka, till skillnad från godsen där en enda ägare organiserade underhållet av hela allén. De alléer som fanns vid Kristianstad, Landskrona och Malmö var betydligt större än vid andra städer i Skåne, någonting som Olsson kopplar till att dessa tre var viktiga militära centra. Alléer till enskilda gårdar började anläggas efter bysprängningar i samband med skiften, då nya separata gårdar anlades. Alléplanteringar på landsbygden utanför godsen drevs enligt Olsson till stor del fram av några landshövdingar under andra halvan av 1700-talet och början av 1800-talet. Det fanns dock ingen lag eller förordning som ålade allmogen att anlägga alléer, vilket gjorde att landshövdingarna var tvungna att ha allmogens samtycke för att genomdriva detta.

Den empiriska undersökningen är väl genomförd och Olsson besvarar sina uppställda frågeställningar. Värt att framhålla är användningen av kartor som källmaterial och att alléer under 1700- och 1800-talen inte bara anlades vid gods, utan också i städer, byar och vid enskilda gårdar, och att det kunde finnas olika motiv i olika fall, baserade på såväl estetiska som nyttobetonade argument. När det gäller dispositionen kan det ifrågasättas om inte en del av de många utförliga angivelserna av alléers sträckningar i landskapet borde förtecknats i ett appendix, och en större del av boken ägnats åt tolkningar och diskussioner. Men den utförliga inventeringen kan motiveras utifrån att avhandlingen också har en inriktning mot kulturlandskapets bevarande. Vad gäller själva alléplanteringarna tillför Olssons avhandling kunskaper om var och när dessa utfördes, och med vilka trädslag. Däremot får läsaren inte någon tydlig bild av hur arbetet organiserades i de olika sammanhang han undersöker. Detta var inte en av författarens frågeställningar, men hade kunnat lyfta avhandlingen ytterligare.

Mikael Byström, *Utmaningen: Den svenska välfärdsstatens möte med flyktingar i andra världskrigets tid* (Lund: Nordic Academic Press 2012). 336 s.

I *Utmaningen* vill historikern Mikael Byström beskriva hur den svenska välfärdsstaten agerade när Sverige blev ett invandringsland. Undersökningen behandlar perioden 1941–1954 och särskilt hur försörjningsfrågan hanterades av två myndigheter, Statens flyktingnämnd (SFN) och Statens arbetsmarknadskommission (SAK). Startåret motiveras med att SFN bildades 1941 och att SAK instiftade en arbetsförmedling för flyktingar vid ungefär samma tidpunkt. 1954 är studiens slutpunkt, eftersom en ny och internationellt anpassad flykting- och utlänningslag trädde i kraft detta år. Byströms undersökning omfattar dock i ringa utsträckning flyktingar som kom till Sverige efter 1945. Majoriteten av hans exempel handlar om flyktingar som kom cirka 1941–1945, vilket undertiteln på boken i och för sig indikerar. Avgränsningarna motiveras främst med att få ett hanterligt källmaterial och för att kunna ge en bredare bild av vilka frågor som var aktuella, hur dessa frågor löstes och hur myndigheterna arbetade. Byström är medveten om att hans avgränsningar är problematiska, flyktingfrågorna berörde många myndigheter (s. 21). Diskussionen om avgränsningarna och urvalet är rimlig, genomtänkt och övertygande. Frågan kvarstår likväl om Byström verkligen undersöker hur den svenska välfärdsstaten agerade när Sverige blev ett invandringsland eller om han inte snarare redogör för två statliga myndigheters arbete? Byström skriver att hans "huvudsakliga perspektiv är [...] något som kan kallas ett intersektionalitetsperspektiv" (s.19). Vidare anges att det intersektionella perspektivet ska förstås enkelt: det som analyseras är hur konstruktionerna av genus, nationalitet, etnicitet och klass i ett sammantaget perspektiv påverkade mötet mellan svenska myndigheter och flyktinggrupper. Jag vill dock påstå att Byström ingalunda gör några intersektionella analyser, inte ens enkla sådana. Intersektionalitet är ett redskap för att analysera makt- och underordningar i olika kulturella och sociala sammanhang. Utgångspunkten är att makten och underordningen kan ha flera olika dimensioner. Att arbeta med intersektionalitet som analytiskt verktyg innebär att forskaren söker att synliggöra hur sociala kategoriseringar samspelar och hur samspelet omvandlar eller förstärker kategoriseringarna och deras betydelse. Det handlar om att synliggöra maktordningar och normer, om att bidra med teoretiserande förståelser av makt, maktutövning och underordning. Detta ägnar sig inte Byström åt. Han framhåller själv att framställningen bitvis är "redogörande". Eftersom kunskapen om hur myndigheterna fungerade, resonerade och arbetade under perioden är ringa vill Byström belysa den aspekten (s. 23). Det gör han också mycket bra. Framställningen är mycket empirinära. Den är inte enbart redogörande,

den är snudd på reproducerande. Förvisso används ibland citattecken runt uttryck som exempelvis flyktingproblemet, utlännningar, arbetskraftsimporten, men likväl används dessa ord och uttryck när myndigheternas arbete redovisas. Framställningen saknar således intersektionella analyser av hur de statliga organen SFN och SAK arbetade och kategoriserade personer i sitt arbete. Analysen är följaktligen inte en av bokens styrkor. Det är däremot den empiriska genomgången av materialet. Här har Byström gjort en gedigen och viktig insats. Strukturen i den empiriska undersökningen bygger på flyktingarnas möjlighet till att försörja sig själva. Först diskuteras hur friska och arbetsföra placerades på olika arbetsplatser; sedan redogörs för dem som Byström definierar som varande i gråzonen, det vill säga flyktingar som behövde yrkesutbildning eller annat stöd, och slutligen för dem som av någon anledning inte kunde förväntas försörja sig själva. Byström gör här en betydelsefull empirisk insats, kanske framförallt när det gäller den sista kategorin som han undersöker, flyktingar som bedömdes vara oförmögna att försörja sig själva. Jag saknar dock en diskussion av resultaten i relation till den internationella forskning som diskuterat dessa frågor. I ett internationellt sammanhang är migration-hälsa-välfärdsstat ett tvärvetenskapligt och stort forskningsfält. Det flera forskare har visat på, är just det som Byström kommer fram till, att de icke-arbetsföra flyktingarna inlemmas i de framväxande välfärdsstaternas organisation. Men till skillnad från Byström har flera internationella forskare även problematiserat denna inkludering och påvisat att den kunde leda till andra former av underordningar, något som Byström också hade kunnat synliggöra om han hade tillämpat det utlovade intersektionella perspektivet. I en svensk forskningskontext har denna inkluderande underordning diskuterats ingående av Norma Montesino i flera publikationer. För att summera, bokens främsta förtjänster är den noggranna empiriska genomgången av två statliga myndigheters arbete och att den uppmanar till fördjupade undersökningar. Byström skriver själv att flera av hans "beskrivningar måste betraktas som tentativa och många frågor återstår att besvara" (s. 267). Så nu, migrationsforskare, är dags att anta utmaningen! Det är dags att verkligen börja arbeta med intersektionella perspektiv för att synliggöra bemötandet av de invandrade och deras eventuella inkludering och/eller exkludering i den svenska välfärdsstaten.

Linköpings universitet

MALIN THOR TUREBY

Per Lundin, *Computers in Swedish Society: Documenting Early Use and Trends* (London: Springer-Verlag 2012). 145 s.

"Från matematikmaskin till IT" var namnet på ett stort dokumentationsprojekt om svensk datorhistoria 1950–1980. I centrum stod insamlandet av muntliga källor: 160 intervjuer och uppemot 50 vittnesseminarier. Projektet genomfördes i hög takt under två år (2007–2008) i samarbete mellan Tekniska museet, Dataföreningen och teknikhistoriker från KTH. Bland de senare fanns Per Lundin som nu författat en bok vars titel är aningen missvisande.

Computers in Swedish Society handlar nämligen inte så mycket om svensk datorhistoria, utan är främst en utläggning om metodfrågor i muntlig historia. Det aktuella projektets organisering beskrivs på synnerligen detaljerat vis. I det tredje kapitlet (av tre) återges sedan en lång rad episoder ur de insamlade intervjuerna i en mycket snabb takt, vilket bildar en abrupt kontrast mot den långdragna metodutläggningen. Det framgår dock att det insamlade materialet är både omfattande, sökbart och intressant.

Lundin argumenterar för att muntlig historia har stordriftsfördelar: genom att transkribera ett mycket stort material skapas möjligheter att med mjukvarans hjälp finna mönster. Därmed går det att erhålla en annan slags kunskap än den som informanterna kan leverera var för sig.

Boken pendlar mellan att ha karaktären av projektredovisning och att resa anspråk på bredare tillämpbarhet i fråga om teori och metod. Jag vill använda denna recension till att särskilt problematisera två aspekter: det teoretiska framhävandet av "användare" samt den metodologiska tystnaden om kön.

Per Lundin konstaterar att datorhistoriska studier länge var fixerade vid uppfinnarna, men vill i stället lyfta fram den individuella datoranvändarens perspektiv. Frågor om institutioner och strukturer förblir därmed åsidosatta, utan närmare motivering. Följande påstående framkastas som om det vore självklart: "Ultimately, power is connected to individuals, rather than impersonal processes or institutions." (s. 15)

Här vill jag resa en ideologikritisk fråga. Entusiastiska idéer om hur "användaren" styr tekniken var högsta mode i mitten av förra årtiondet, vilket hängde samman med vissa nättrender (bloggar, Wikipedia, Youtube). Ett uttryck för detta var när tidningen *Time* förklarade att "du" hade fått utmärkelsen "årets person". Detta var 2006. Samma år tilldelades "användaren" en central plats i embryot till detta forskningsprojekt. Samtidigheten väcker en intressant fråga: är det alls möjligt att skriva en datorhistoria om 1900-talet, utan att det kommer att ske mot bakgrund av 2000-talets internethistoria?

Det aktuella projektet valde att ansluta sig till den användarorienterade trenden, men riktade in sig på de "elitanvändare" som haft en betydande

makt över datorbruket. Dessa har tenderat att vara män. Ändå är genusaspekten är helt frånvarande i metoddiskussionen.

Helt kort nämns den låga andelen kvinnor (7 %) bland projektets informanter. Uppenbarligen genomfördes många av vittnesseminarierna med enbart män i panelen. Männens uppgift var att delge sina erfarenheter av att arbeta i miljöer som i flertalet fall var kraftigt mansdominerade. Publiken vid vittnesseminarierna dominerades i många fall av gamla kollegor, alltså främst män.

Lundin är alls inte blind för den kollegiala inramningens betydelse, utan diskuterar utförligt hur historiker kan förhålla sig till muntliga källor när dessa är sammansvetsade i ett kollegialt nätverk. Särskilt betonas betydelsen av "meta-dokumentation" som inkluderar den sociala kontexten. Framtida forskare bör ges möjlighet att förhålla sig till hur kontexten har färgat det insamlade källmaterialet, skriver Lundin. Vidare konstaterar han att vittnesseminarier fungerar bäst om vittnena utgör en homogen grupp i fråga om "social status, kunskaper och erfarenheter". Att blanda personer med "olika plats i en hierarki" fungerar mindre bra, då målet är att "skapa en trygg atmosfär där ingen känner sig hotad". Därtill skriver han att "moderatorn bör ha auktoritet, som kan komma av ålder, position eller historisk kunskap" (s. 54). Att dessa resonemang helt lyckas undvika frågan om kön är rent ut sagt förbluffande.

Det är alls inte självklart att ett dokumentationsprojekt bör sträva mot jämnare könsfördelning i varje avseende. Möjligen är det rentav så att ett starkt mansdominerat sammanhang i vissa fall bäst kan dokumenteras av män. Kanske kan då en kvinnlig moderator innebära att ett hot mot den trygga atmosfär som garanteras av stabila hierarkier. Trots att en sådan slutsats kan tycks följa logiskt ur Lundins resonemang, blir den alls inte övervägd. Projektet tycks ha låtit rollerna som intervjuare och moderator besättas av såväl kvinnliga som manliga forskare, utan hänsyn till kön.

I de korta glimtarna ur insamlat material framträder intressanta karriärmönster. Många "computer boys" (som de benämns av Lundin) arbetade tidvis i militärens tjänst på FOA. Det förefaller också ha funnits militära motiv till att det industriella bruket av datorteknik var kraftigt orienterat mot USA. Dessa resultat borde ge skäl att omvärdera tesen om att det ytterst är individuella användare som har makt att forma tekniken.

När det kommer till sjukvårdens datorisering blir nedifråntesen lättare att hålla fast vid. Här återges en intressant episod om hur svårt det kunde vara för laboratorieläkare att beskriva sin arbetsprocess för programmerare. Det visade sig lättare för läkarna att själva lära sig att programmera.

Slutligen ges en kort men fascinerande inblick i beräknandets materialitet. Jakten på tillgänglig datorkraft drev teknikerna att arbeta natttid.

Detta borde väcka följdfrågor om vilken familjesituation som möjliggjorde "användaren". Nattarbetet torde knappast ha underlättat kvinnors möjlighet att arbeta med datorer. Jag hoppas att de frågor som ställdes i dokumentationsarbetet även kan kasta ljus på sådana aspekter, som alls inte berörs i Lundins bok.

Stundtals återfanns de adekvata datorresurserna utomlands. När staten reformerade pensionssystemet ställde detta stora krav på pensionskassorna. Då kunde det billigaste alternativet vara att hyra ett flygplan, fylla det med hålkort och flyga det till Paris för tre veckors räknearbete! Sådana episoder sätter ljuset på de ekonomiska strukturernas betydelse. Det stödjer knappast tesen om den individuella användarens makt över tekniken.

Stockholms universitet

RASMUS FLEISCHER